

УДК 811.11(072)

DOI: [https://doi.org/10.18524/2307–4604.2023.1\(50\).285574](https://doi.org/10.18524/2307–4604.2023.1(50).285574)

СТАНОВЛЕННЯ ОРФОГРАФІЧНОЇ НОРМИ В НІМЕЦЬКІЙ МОВІ

Янер О. С.

викладач

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

ORCID 0009–0007–1920–8249

Кулина І. Г.

кандидат філологічних наук, доцент,

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

ORCID ID 0000–0002–2990–6557

Стаття присвячена становленню орфографічної норми в німецькій мові, починаючи з XVII ст. і до сьогодення. Розглядаються етапи формування орфографічної норми німецької мови з описом основних характерних рис кожного з них. На основі дослідження праць видатних вітчизняних і зарубіжних мовознавців та документів конференцій, що пов'язані зі становленням і кодифікацією загальновизнаної орфографічної норми в німецькій мові (Standarddeutsch), починаючи з XVII ст. і до сьогодення, виявлено спрощення певних правил правопису у сучасній німецькій мові та більш послідовне дотримання етимологічного принципу правопису. Метою праці є опис процесів становлення орфографічної норми в німецькій мові. Об'єктом дослідження є орфографічні особливості німецької писемної мови XVII–XXI ст. Предметом дослідження стали орфографічні зміни у німецькій мові XVII–XXI століть. Матеріалом дослідження слугували праці видатних вітчизняних і зарубіжних мовознавців та документи конференцій, що пов'язані зі становленням і кодифікацією загальновизнаної орфографічної норми в німецькій мові (Standarddeutsch), починаючи з XVII ст. і до сьогодення. Дослідження, яке було нами проведено, виявило шляхи становлення орфографічної норми в німецькій мові. Безумовно, що усі автори різноманітних орфографічних реформ керувалися найкращими спонуканнями удосконалювати німецьку орфографію, щоб відповідати завданням у сфері культури німецької мови на кожному етапі її розвитку. Але наскільки нові правила полегшують завдання писемного використання німецької мови, покаже життя. На наш погляд, автори останньої реформи уникали радикального реформування, чим пояснюється, наприклад, збереження написання іменників в німецькій мові з великої літери. Результати дослідження можуть бути корисними в курсі лекцій з «Історії німецької мови», «Історичної фонетики німецької мови», а також при викладанні та вивченні практичного курсу німецької мови.

Ключові слова: німецька мова (Standarddeutsch), становлення орфографічної норми в німецькій мові, правила німецької орфографії XVII–XXI ст..

THE FORMATION OF ORTHOGRAPHIC NORM IN GERMAN LANGUAGE

Yaner O. S.

Lecturer

Odesa I. I. Mechnykov National University

Kulina I. G.

Candidate of Philological Sciences, associate professor,

Odesa I. I. Mechnykov National University

The article is about the formation of orthographic norm in German language since the XVII century up to the present time. The stages of the formation of German orthographic norm are examined with the description of the main characteristics of each of them. On the basis of the research works of prominent Ukrainian and foreign linguists and conference documents related to the formation and codification of a definite orthographic norm in German (Standarddeutsch) from the XVII century up to the present day, a certain simplification of certain spelling rules in modern German and more consistent adherence to the etymological principle of spelling have been revealed. The aim of this paper is to describe the processes of orthographic norm formation in the German language. The object of the research is orthographic peculiarities of the German written language in XVII–XIX centuries. The subject of the research is orthographic changes in the German language in the XVII–XIX centuries. The research is based on the works of prominent Ukrainian and foreign linguists and conference documents related to the formation and codification of a universally accepted orthographic norm in the German language. The conducted research has revealed the ways in which the orthographic norm in the German language has developed. Undoubtedly, all the authors of the various orthographic reforms were motivated to improve German spelling in order to meet the cultural objectives of the German language at every stage of its development. However, only time will show how much the new rules will ease the task of using the German language in writing. In our opinion, the authors of the latest reform avoided radical reforms, which explains, for example, the preservation of capitalization of nouns in German. The results of the study can be useful in lectures on the History of the German Language, Historical Phonetics of the German Language, as well as in teaching and learning a practical course of German.

Key words: *Literary German (Standarddeutsch), formation of spelling norm in German, rules of German spelling XVII–XXI century.*

Вступ. Загальноприйнятим є визначення, що орфографія (грец. *ὀρθός* — правильний + *γραφία* — пишу) — це система способів написання всіх слів певної мови, зібрання правил для нормативного написання слів і їхніх частин. Крім написання букв за певними нормами встановлюються стягнене, роздільне і напівстягнене (дефісне) написання слів, правила переносу і скорочення слів.

Характерною рисою розвитку німецької національної літературної мови є різночасність становлення й кодифікації загальновизнаної норми різних мовних рівнів. Уніфікація писемної форми літературної мови, що торкнулася в першу чергу рівня структурних фонетичних закономірностей, лексичного і граматичного рівнів, завершилася значно раніше, ніж уніфікація її усної форми, що припускає кодифікацію орфоепічної (вимовної) норми. Хоча уніфікація писемної форми літературної мови припускає також і впорядкування вимовної норми, але лише у відомих межах. Написання завжди залишає для людини, яка суворо дотримується «духу букви», можливість зберігати місцеві (ареальні) особливості вимови (Левицький, 2010).

Уніфікація національної літературної мови у сфері орфографії відбувалася повільно, що пояснювалося тривалою відсутністю державної єдності. Ще в 1815 р. на території Німеччини існували 34 спадкоємні монархії та 4 вільних міста. Вимога дотримуватися єдиної орфографії висувалася вже з початку XVI ст. Граматисти, педагоги, друкарі від часів В. Іккельзамера та публікацій епохи Реформації намагалися розробити систему правил правопису. Однак велика кількість орфографічних варіантів зберігалася ще й у XVII ст., не дозволяючи говорити про досягнуту уніфікацію. Особливі заслуги в нормалізації німецької орфографії належали Ю. Шоттелю, Й. Готтшеду та Й. Аделунгу. У першій половині XVIII ст. широко розповсюдився в Німеччині «Посібник з німецького правопису» І. Фрайєра («Anweisung zur teutschen Orthographie», 1722 р.). У 1788 р. вийшла праця Й. Аделунга «Повний посібник з німецької орфографії» («Vollständige Anweisung zur Deutschen Orthographie»), що багато в чому слідувала принципам, які були викладені в лінгвістичних працях Й. Готтшеда. Погляди трьох граматистів на принципи німецької орфографії багато в чому збігалися. Їхнє розуміння орфографічної правильності ґрунтувалося на фонетичних і семантичних критеріях. Насамперед вони прагнули графічно розмежувати слова-омоніми: *Lärche* — *Lerche*, *Waise* — *Weise*, *Roggen* — *Rocken*. Позначення умлаута короткого «a» за допомогою особливого значка над цим голосним «ä» використовувалося для того, щоб показати споріднені зв'язки між словами: *älter* (від *alt*, *свн. elter*), *fällen* (від *fallen*, *свн. vellen*), *tränken* (від *trank*, *свн. trenken*). У словах же, етимологічні зв'язки яких були затемнені, зберігалася старе написання: *edel* (від *Adel*), *Eltern* (від *alt*), *fertig* (від *fahren*), *behende* (від *Hand*). Протягом сторіч поступово уніфікувалося написання значної

кількості слів. Однак варіювання і коливання в написанні частини слів не були подолані, що в XIX ст. привело до численних спроб провести орфографічну реформу.

У XIX ст. з розвитком порівняльно-історичного мовознавства складаються нові критерії впорядкування німецького правопису. На відміну від названих вище граматистів, які були здебільшого прихильниками правопису за фонетичним і семантико-логічним принципом, Я. Грімм висунув історичний принцип. Він вимагав, щоб у правилах правопису враховувалися відповідні історичні закономірності. Зокрема Я. Грімм пропонував відмовитися від використання німого «h» для позначення довготи голосного в тих випадках, де це не було обумовлено історично. Згідно з цим принципом німе «h» потрібно було відобразити, наприклад, у написанні слів *Mohn* (свн. *mâhen*), *Gemahl* (свн. *gemahel*), тоді як свн. *lôn* у новонімецькій повинно було відповідати *Lon*. Історичний принцип написання відстоювали В. Ваккер-нагель, К. Вайнхольд. Написання за історичним принципом намагалися частково насаджувати в школі, наприклад, вимагали писати «ß» всюди, де позначуваному приголосному в загально германській відповідало «t»: *Waßer* (гот. *watô*), *Schweiß* (дв. англ. *Swât*). Спеціальна орфографічна комісія в 1908 р. запропонувала слідувати в написанні колишньому мовному стану, тобто писати, наприклад, *Wirde* (замість *Würde*), *zwelf* (замість *zwölf*), *erqetzen* (замість *ergötzen*), *Leffel* (замість *Löffel*) тощо, тільки тому, що так писали в давньоверхньонімецький період. Ця хибна історична точка зору замість того, щоб установити правильне написання, призвела до прямо антиісторичних дій — до насильницького переформування звукового вигляду слів, яке склалося до нового періоду, а в ряді випадків, де вже були знайдені чіткі правила, вносила безладдя в орфографію. Проти реформи, запропонованої історичною школою, виступили прихильники фонетичного принципу, які вимагали слідувати в написанні за вимовою, відмовившись від наявної орфографічної традиції.

Зразком запропонованої орфографії є німецька назва відповідної організації: *algemeiner ferein für fereinfachte reht̄reibung* «*Allgemeiner Verein für vereinfachte Rechtschreibung*». Спроба примирити два протилежні напрямки належала Р. Фон Раумеру. Він виступив насамперед проти історичної школи, підкреслюючи, що характер німецької орфографії визначається в основному фонетичним принципом написання. Відсутність єдиної орфографічної норми негативно познача-

лася на шкільному навчанні, тим більше, що майже кожна друкарня й кожне видавництво слідували при публікації підручників прийнятій у них орфографії. Починаючи з 50-х років XIX ст. на місцях робляться спроби власними силами усунути цю неспорядкованість правопису. У різних землях і містах, а також окремими школами видавалися орфографічні довідники, подібно до того, як це було зроблено в 1854 р. у Ганновері, у 1857 р. — у Лейпцигу, у 1861 р. — у Штутгарті, у 1871 р. — в Берліні. Після політичного об'єднання Німеччини в 1871 р. завдання кодифікації загальнонімецької орфографічної норми знову загострилося і стало актуальним. У 1876 р. в Берліні була скликана «I Орфографічна конференція», на якій обговорювався проект Р. Фон Раумера, що викликав чимало заперечень з боку противників спрощення написання і посилення його фонетичної орієнтації. Підсумки її роботи були узагальнені К. Дуденом (1829–1911 рр.) в «Орфографічному словнику німецької мови» (1880 р.), який заклав основи єдиної орфографічної норми, кодифікованої в 1901 р..

Однією з актуальних подій в німецькій мовній культурі стало введення з 1 серпня 1998 р. в усіх німецькомовних країнах (Німеччина, Австрія, Швейцарія та Ліхтенштейн) нової орфографії німецької мови, над проектом якої вчені цих країн працювали більше сорока років (починаючи з 1954 р.). Нова орфографія, так само як і правила письма 1902 р., пропонує компроміс, оскільки кінцева мета реформи орфографії не може бути досягнута негайно через труднощі, пов'язані з реалізацією нових правил.

1 липня 1996 р. уповноважені мовознавці, представники Німеччини, Австрії, Швейцарії, Ліхтенштейну та інших країн зустрілися у Відні для того, щоб прийняти остаточне рішення щодо нової орфографії німецької мови. Одноставно було вирішено, що нові орфографічні правила офіційно почнуть діяти з 1 серпня 1998 р. у всіх зацікавлених країнах одночасно. Протягом тривалого часу буде відбуватися їхнє практичне освоєння, а з 1 серпня 2005 р. ці нові правила стануть повсюдно обов'язковими. Таким чином, остаточно підведена риска під зусиллями фахівців реформувати німецьку орфографію, що розпочалися в німецькомовних країнах незабаром після закінчення Другої світової війни, з 1954 р.

Оскільки орфографічна реформа не змогла вирішити найбільш спірні питання правопису, не дивно, що в наступні десятиліття вони привертали до себе увагу як з боку лінгвістів, так і з боку шкільних

учителів, редакторів видавництв, письменників і широких кіл громадськості в німецькомовних країнах. Однак найбільш наполегливо назрілі проблеми німецької орфографії стали підніматися лише в повоєнний час, з початку 50-х рр. У 1954 р. у Штутгарті була скликана конференція, у роботі якої брали участь фахівці обох німецьких держав — ФРН і НДР, а також Австрії та Швейцарії. Результати обговорення були викладені в так званих «Штутгартських рекомендаціях», радикальні для традицій німецького правопису речення: введення написання іменників з маленької літери (Kleinschreibung). Радикальні тому, що після реформи датської орфографії 1948 р. німецька мова серед європейських мов залишилася єдиною, де зберігається написання іменників із прописної літери. У цілому було сформовано дев'ять основних положень, якими передбачалося упорядкування написання іншомовних слів, позначення довготи і короткості голосних тощо. Уже тоді, незважаючи на складність проведення настільки радикальних орфографічних заходів, з боку лінгвістів НДР була виявлена готовність до погоджених дій, однак в інших країнах подальше обговорення рекомендацій не мало успіху. У ФРН створена в 1956 р. робоча група фахівців (Arbeitskreis) у ході численних засідань виробила пропозиції, що враховували в основному «Штутгартські рекомендації», які обговорювалися вже в 1958 р. у Вісбадені («Вісбаденські рекомендації»). Під час обговорення обох версій «Рекомендацій» в Австрії та Швейцарії позитивних рішень не було прийнято

На думку В. В. Левицького, в основі більшої частини нових орфографічних правил можна виділити 6 принципів:

1. Фонетичний принцип: «Пиши, як говориш». Цей принцип визначав написання німецьких слів ще в давнину; згідно з ним іншомовні слова слід писати за німецькими правилами правопису, нові правила пропонують, наприклад, у якості основного варіанта написання *Ketchup*, а в якості запасного — *Ketschup*, поряд з *Bouclé* допускається варіант *Buklee*.

2. Принцип збереження кореня. Відмінностей у написанні між спорідненими словами повинно бути якнайменше. За новими правилами в написанні німецьких слів слід спиратися на етимологію, наприклад, *behände* (раніше *behende*) від *Hand*, *Stängel* (раніше *Stengel*) від *Stange*.

3. Граматичний принцип. Згідно з ним має чітко проглядатися граматична структура тексту, тому за новими правилами пишеться

Schiffahrt (*Schiff* + *Fahrt*) (раніше *Schiffahrt*), *Erholung suchende Städte* (раніше *erholungsuchende Städte*).

4. Семантико-прагматичний принцип. Слід виділяти для читача важливі частини тексту. Наприклад, власні назви мають писатися з великої літери, наприклад, *Rotes Kreuz, der Schiefe Turm von Pisa*.

5. Принцип розподілу омонімів. Однаково звучні, але різні за значенням слова слід писати по-різному, наприклад, *Lied* — *Lid*, *Weise* — *Waise*.

6. Естетичний принцип. Цей принцип уможливує відхилення від раніше названих, наприклад, він діє в деяких комбінаціях із закінченнями: (*ge* + *schrie* + *en*) *geschrien*, а не *geschrieen* (Левицький, 2010).

Не встигнувши з'явитися, нові правила стали зазнавати жорсткої критики. Про свій скепсис з приводу успіху реформи німецької орфографії писав ще в 1992 р. відомий німецький лінгвіст Д. Циммер у тижневику «*Zeit*». Підкресливши переваги реформи, він все ж таки зробив висновок, що не слід відмовлятися від деяких орфографічних традицій, що стали завдяки своєму віку дворянською спадщиною мови, які реформою будуть викинуті на смітник історії як непотрібне побутове сміття.

Проти введення нової реформи виступила громадськість Австрії. Автори передової статті журналу «*Morgen*» писали, що в боротьбі проти введення прийнятої реформи об'єдналися і соціалісти, і праві радикали, а їх у цьому питанні підтримує більшість австрійців. 27 вересня 1998 р. у день виборів до Бундестагу мешканці землі Шлезвіг-Гольштейн (ФРН) визначили свою волю, проголосувавши проти реформи правопису. Також судові інстанції землі Гессен винесли рішення про скасування на своїй території прийнятої орфографічної системи.

У якості спеціального додатка до видання орфографічного словника «Дуден» наводиться повний текст прийнятого законодавчого документа, в якому докладно викладаються різні правила написання слів і пунктуаційного оформлення речень у німецькій мові.

В результаті дослідження правил правопису, що містяться у словнику К. Дудена «*Informationen zur neuen deutschen Rechtschreibung*», виявлено таке:

1. За новими правилами помітно спрощуються правила складоподілу слів при переносі з одного рядка на інший (*hi-nauf / hin-auf; noble / no-ble; Zucker; Klei- e*).

2. Допускається більша свобода при правописі запозичених слів: може зберегтися той графічний вигляд, який слово має в рідній

мові, або писати його за правилами німецької орфографії (*charmant / scharmant, Graphik / Grafok etc.*). Але ця свобода не поширюється на всі іншомовні слова. Їх написання може бути інтегроване — подібне поширюється й на вимову — залежно від частоти і виду застосування, тобто може бути наведено відповідно до німецької мови.

Чіткого критерію того, у яких саме запозичених словах допускається «інтегрування», немає. Виходячи з частоти і сфери вживання важко пояснити, чому слова *Charm / Scharm* або *Bouclé / Buklee* мають німецькі варіанти написання, а слова *Chance* або *Boutique* пишуться тільки як у французькій; емпіричні спостереження показують, що другі вживаються не рідше, ніж перші.

3. Простішими стали правила вживання букви *ß*: за новими правилами вона зберігається для позначення глухого приголосного звуку [s] після довгих голосних і дифтонгів (*Maß, groß, außen etc.*).

4. Згідно з новими правилами вносяться істотні корективи в написання німецьких слів в опорі на етимологію, вихідну форму даного слова: *behände* (старе *behende*) від слова *Hand*. Але цей принцип не застосовується до кінця послідовно; наприклад, слово *schwenken*, як і раніше, пишеться через *e*, хоча походить від слова *schwanken*.

5. Зберігається написання німецьких іменників з великої літери. Більше того, нові правила вимагають написання іменників з прописної літери навіть у тих випадках, коли в складі словосполучень колись було прийнято писати їх з малої букви: *in Bezug auf* (старе *in bezug auf*), *heute Nachmittag* (старе *heute nachmittag*). Однак допускається варіювання: *zumute sein / zu Mute sein, zustande bringen / zu Stande bringen, auf Seiten / aufseiten / auf Seiten*. Замість старого «*angst machen*» за новими правилами слід писати «*Angst machen*», однак «*mir ist angst und bange*» пишеться, як і раніше, з маленької літери.

6. Приклад *auf Seiten / aufseiten / auf Seiten* демонструє, що нові правила допускають варіювання в роздільному написанні слів. Через зміну цього правила деякі омоніми тепер неможливо розрізнити: зникла різниця між «*sitzen bleiben*» (*auf einem Stuhl*) та «*sitzenbleiben*» (*in der Schule*), оскільки тепер в обох випадках слова слід писати окремо.

7. Допускається варіювання і у вживанні коми. Словник Дудена містить 9 правил, що регламентують застосування коми. В чотирьох із них це робиться на розсуд того, хто пише (Дуден, 1996, 2006).

Висновки. Проведене дослідження виявило шляхи становлення орфографічної норми в німецькій мові. Безумовно, що всі автори

різноманітних орфографічних реформ керувалися найкращими спонуканнями удосконалювати німецьку орфографію, щоб відповідати завданням у сфері культури німецької мови на кожному етапі її розвитку. Але наскільки нові правила полегшать завдання писемного використання німецької мови, покаже життя. На наш погляд, автори останньої реформи уникали радикального реформування, чим пояснюється, наприклад, збереження написання іменників в німецькій мові з великої літери.

Результати дослідження можуть бути корисними в курсі лекцій з «Історії німецької мови», «Історичної фонетики німецької мови», а також при викладанні та вивченні практичного курсу німецької мови.

Список літератури

- Бублик В. Н. Історія німецької мови : навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. — Вінниця : Нова книга, 2004. 272 с.
- Голубенко Л. М., Кулина І. Г., Березіна Ю. О. Історія німецької мови : практикум з курсу. Одеса : Фенікс, 2017. Ч. 1. 36 с.
- Голубенко Л. М., Кулина І. Г., Березіна Ю. О. Історія німецької мови : практикум з курсу. Одеса : Фенікс, 2017. Ч. 11. 68 с.
- Голубенко Л. М., Кулина І. Г., Козак Т. Б. Вступ до германської філології : практикум з курсу. Одеса : Фенікс, 2019. 152 с.
- Левицький В. В., Поль Г.-Д. Історія німецької мови : посібник для студентів ВНЗ. Вінниця : Нова книга, 2010. 256 с.
- Левицький В. В. Основи германістики / Віктор Васильович Левицький. — Вінниця : Нова книга, 2006. — 528 с.
- Максимчук Б. В., Петрашук Н. Історія німецької мови: практичний курс. Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 2003. 279 с.
- Duden. Geschichte der Rechtschreibung. 2001. URL: <http://www.duden.de>
- Duden. Informationen zur neuen deutschen Rechtschreibung u. a. 1996.
- Duden. Rechtschreibung der deutschen Sprache. 21., völlig neu bearb. Und erw. Aufl. / hrg. von der Dudenredaktion auf der Grundlage der neuen Rechtschreibregeln. Mannheim ; Leipzig ; Wien ; Zürich : Dudenverl., 1996. 910 S.
- Duden. Das Herkunftswörterbuch. Etymologie der deutschen Sprache. Mannheim ; Leipzig ; Wien ; Zürich : Dudenverlag, 2006. B. 7.4. Aufl., 960 S.
- Ernst P. Deutsche Sprachgeschichte. UTB basics WUV, 2006, 254 S.
- Harscher G. Von Rechtschreibreform! So nicht. Hamburg, 2005.
- Iekler T. Stimmen zur Rechtschreibreform. St. Goar, 2005. 69 S.
- Krech E.-M., Stock E. Deutsches Aussprachewörterbuch. De Gruyter, 2010. 1176 S.
- Schmidt W. Geschichte der deutschen Sprache. S. Hirzel Verlag Stuttgart, 2007, 10. Aufl. 489 S.

References

- Bublik, V. N. (2004). *Istoriia nimetskoï movy*. Vinnytsia: Nova Knyha.
- Holubenko, L. M., Kulyna, I. H., Berezina, Yu.O. (2017) *Istoriia nimetskoï movi. Praktykum z kursu*. Odesa: Feniks.
- Holubenko, L. M., Kulyna, I. H., Berezina, Yu.O. (2017) *Istoriia nimetskoï movi. Praktykum z kursu*. Odesa: Feniks.
- Holubenko, L. M., Kulyna, I. H., Kozak, T. B. (2019) *Vstup do hermanskoï filolohii Praktykum z kursu*. Odesa: Feniks.
- Levytskyi, V. V., (2008) *Osnovy hermanistyky*. Vinnytsia: Nova Knyha.
- Levyckyj V. V. *Osnovy ghermanistyky / Viktor Vasylyjovych Levyckyj*. — Vinnytsja: Nova knygha, 2006. — 528 с.
- Maksymchuk B. V. *Istoriija nimeckoji movy: praktychnyj kurs / Boghdan Maksymchuk, Natalija Petrashhuk*. — Ljviv: LNU im. Ivana Franka, 2003. — 279 s.
- Duden. *Geschichte der Rechtschreibung* [Електронний ресурс] — 2001. — Режим доступу до статті: <http://www.duden.de>
- Duden. *Informationen zur neuen deutschen Rechtschreibung u. a.* 1996.
- Duden. *Rechtschreibung der deutschen Sprache*. 21., völlig neu bearb. Und erw. Aufl. / hrg. von der Dudenredaktion auf der Grundlage der neuen Rechtschreibregeln. — Mannheim; Leipzig; Wien; Zürich: Dudenverl., 1996. — 910 S.
- Duden. *Das Herkunftswörterbuch. Etymologie der deutschen Sprache/Duden-Mannheim*, Leipzig, Wien, Zürich: Dudenverlag, 2006. — B. 7.4. Aufl., 960 S.
- Ernst P. *Deutsche Sprachgeschichte*. UTB basics WUV, 2006, 254 S.
- Harscher G. *Von Rechtschreibreform! So nicht*. Hamburg, 2005
- Iekler Theodor. *Stimmen zur Rechtschreibreform*. St. Goar, 2005—69 S.
- Krech E.-M. Stock E. *Deutsches Aussprachewörterbuch*. De Gruyter, 2010, 1176 S.
- Schmidt W. *Geschichte der deutschen Sprache*. S. Hirzel Verlag Stuttgart, 2007, 10. Aufl., 489 S.

Стаття надійшла до редакції 10.05.2023 року